

ВПЛИВ ДЕМОГРАФІЧНИХ ФАКТОРІВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНУ СТРАТЕГІЮ

Донецький національний університет імені Василя Стуса

Анотація. Досліджено демографічну складову стратегії соціально-економічного розвитку за сучасних умов. З'ясовано та обґрунтовано роль демографічної політики в системі основних стратегічних нормативно-правових документів. Здійснено аналіз основних соціально-демографічних характеристик населення за умов трансформаційних перетворень національної економіки із врахуванням макроекономічної циклічності.

Ключові слова. демографічна структура, демографічна стійкість, економічне зростання, економічна стратегія, економічна стійкість.

Demographic factors' contribution to the socio-economic development strategy

Abstract: The social and economic development strategy's demographic component was investigated, regarding actual conditions. The demographic policy's role in the system of strategic legislation was clarified and substantiated. The analysis of the population's main socio-demographic characteristics under conditions of the national economy's transformations was carried out, taking macroeconomic cyclicity into account.

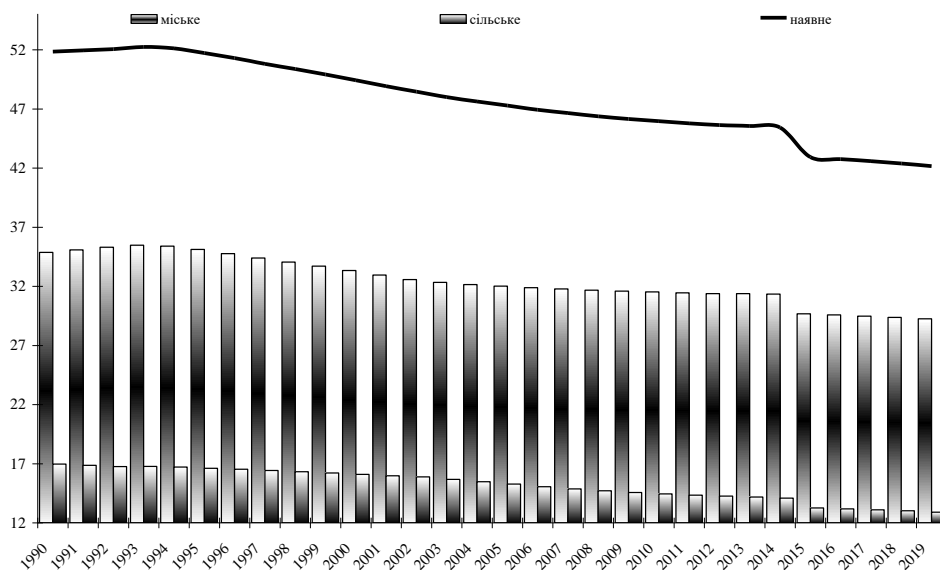
Keywords: demographic structure, demographic sustainability, economy growth, economic strategy, economic sustainability.

Реалізація потенціалу національної економіки можлива за умов врахування демографічних характеристик населення при розробці і виконанні положень стратегічних документів соціально-економічного розвитку. Між обсягом реального ВВП і кількісними та якісними характеристиками населення працездатного віку існує стохастична залежність, визначальною в контексті забезпечення стійкого зростання є не стільки вона, скільки динамічний та багатовимірний комплекс соціальних, економічних, культурних та інших факторів. Інерційність змін чисельності і структури населення об'єктивно зумовлює необхідність реалізації демографічної стратегії в комплексі з перспективними програмами соціально-економічного зростання. Після здобуття Україною незалежності нормативно-правові акти щодо базових векторів розвитку були переважно тактичними і не імплементалися повною мірою. Тому дослідження основних соціально-демографічних характеристик національної економіки в контексті забезпечення її стійкості видається актуальним.

Динаміка наявного населення України із розподілом на сільське і міське представлена на рис. 1. Абсолютне зменшення чи збільшення чисельності наявного (постійного) населення не може служити однозначним індикатором зміни тренду економічного розвитку. Принциповим є коефіцієнт демографічного навантаження та комплексні якісні зміни у структурі населення з огляду на продуктивність його страт. Концепція стійкості передбачає існування оптимального співвідношення низьковолатильного коефіцієнту демографічного навантаження, враховуючи тренди наявних коефіцієнтів фертильності та летальності. Вплив публічних інституцій на останні є опосередкованим, але парадигма проваджуваної політики може бути визнана значущим інституційним фактором ендогенного економічного розвитку.

Абсолютне зменшення чисельності наявного населення України у 1990–2019 роках склало 9,685 млн осіб, в т. ч. з врахуванням 5,613 міських і 4,073 млн сільських мешканців. За цей період чисельність постійного населення скоротилась на 9,573 млн: 4,371 млн чоловіків та 5,202 млн жінок, відповідно. Впродовж періоду наявне населення стійко перевищувало постійне, що, з одного боку, опосередковано вказує на недосконалість проваджуваної міграційної політики, а з іншого – на необхідність інституційної трансформації основних трендів вітчизняної економічної політики. Розрив між вказаними показниками у 1990-ті роки мав нестійку зростаючу тенденцію, а в 2000–2010-ті роки переважно спадав. Максимальне перевищення чисельністю наявного над постійним населенням – на 4218,00 тис осіб – спостерігалось у 1995 році. Цей факт може бути раціонально пояснений

необхідністю возз'єднання сімей після становлення української державності, певною інерційністю у середовищі міграційного та цивільного права. Навпаки, у 2015 році, після вирішального етапу економіко-політичної кризи в умовах зовнішньої гібридної агресії, аналізований розрив досяг мінімального стаціонарного значення – 169,90 тис осіб, – обумовленого економічними чинниками. Надалі до 2019 року вказаний розрив залишався незмінним, може бути пояснене водночас і певною стабілізацією чисельності населення, і недосконалістю методології демографічної статистики.

Рис. 1. Чисельність наявного населення України в 1990–2019 роках, млн осіб

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [1].

Середнє природне скорочення населення впродовж періоду становило 240,2 тис осіб, максимальні усереднені обсяги склали –314,3 тис осіб в період 1995–1999 років. Цьому інтервалу також характерна й найбільша еміграція, віддзеркалена абсолютним механічним скороченням чисельності населення на 145,4 тис осіб. Водночас можна прослідкувати залежності між основними демографічними й макроекономічними показниками. Період 1991–1996 років характеризувався піковими значеннями індексу споживчих цін (максимум – 10 256,00 % у 1993 році) та водночас критичним скороченням реального ВВП як в абсолютному вираженні, так і на душу населення (у 1994 році 77,1 % і 77,4 % відповідно), мінімальною середньою очікуваною тривалістю життя при народженні (66,79 років у 1995 році), а також максимальною захворюваністю у суспільстві (33 833 випадки вперше зареєстрованих хвороб). Водночас у 1990–1995 роки середня чисельність економічно активного населення також була максимальною, становлячи 34 232,1 тис осіб. Надалі вказаний індикатор мав стійку спадну динаміку, досягнувши в 2019 році мінімуму – 28 468,0 тис осіб (близько 83,00 % від відповідного показника 1990 року). Середньорічне скорочення чисельності населення України в період 1990–2018 років склало 0,51 %; максимальний спад на рівні 1,01 % відмічено у 2000–2001 роках, у 1990–1993 роках, попри дію несприятливих соціально-економічних чинників, чисельність постійного населення України помірно зростала, зокрема завдяки міграційному приросту, про що йшлося вище.

З огляду на демографічну стійкість будь-які флуктуації показника народжуваності мають диферентні наслідки для динаміки економічного зростання. Ріст народжуваності у транзитивних економіках призводить до суттєвих змін поведінки домогосподарств: стрімке зростання обсягів поточних споживчих витрат здебільшого супроводжується зниженням заощаджень та інвестицій. Фактична композиція витрат домогосподарств потребує спеціального дослідження. Так, витратні статті пов'язані з формуванням освітнього і культурного рівня, охорони здоров'я тощо мають розглядатися у якості інвестицій у людський капітал. Наслідки вказаних тенденцій можуть для економіки суттєво різнятися, враховуючи як вихідний її стан на момент акселерації народжуваності, так і фазу господарського циклу тощо. Про цьому ріст індикатора народжуваності в поточний момент часу прямо пов'язаний із майбутніми обсягами економічно активного населення. З іншого боку, стійке скорочення народжуваності у довготривалій перспективі (15 років) призводить до росту індикатора демографічного навантаження [2–4]. Важливим є не лише коефіцієнт народжуваності, а розподіл породілей за віком, що опосередковано свідчить і про здатність надати новонародженим

необхідні догляд, піклування й, в перспективі, освіти, і про стан здоров'я новонароджених. Середня чисельність живонароджених малят на 1000 жінок постійного населення в 2010–2018 роках, що склала 42,8 осіб, перевищила як середнє значення 39,8 для інтегрального періоду, так і відповідний показник для 1990–1999 років – 41,3. Сутнісні зміни відбулися у віковій структурі породілей. Співставляючи часові інтервали 1990–1999 і 2010–2018 років, слід відзначити, що більш як у 2 рази (26,1 проти 52,6) скоротився показник народжуваності для вікової страти 15–19 років, водночас приблизно подвоївся відповідний індикатор для вікових страт 30–34 роки (58,3 проти 30,8, середнє значення – 41,9), 35–39 років (26,2 проти 11,1, середнє – 16,7), 40–44 років (5,3 проти 2,4, у середньому –3,3). Цей показник зріс у 4 рази навіть для найстаршої вікової страти понад 45 років (0,4 проти 0,1), однак залишився низьким. Зафіксований ріст середнього віку вітчизняних породілей, обумовлений одночасно як демографічними, так соціально-економічними чинниками: 1) переглядом соціокультурної парадигми відповідно до сучасних загальноєвропейських трендів гендерного рівноправ'я; 2) ростом якості послуг репродуктивної медицини; 3) змінами суспільної поведінки відповідно до флуктуації середньої тривалості життя. Водночас спостерігалися і негативні тенденції, пов'язані зі старінням, зниженням абсолютної чисельності її економічно активної страти, високим рівнем захворюваності, недостатніми обсягами ВВП на душу населення і реальними доходами тощо.

Слід відзначити стійке перевищення тривалості життя жінок, порівняно з чоловіками. Для жінок даний індикатор впродовж періоду аналізу коливався в межах від 74,82 до 76,72 років, досягнувши мінімуму (72,54) у 1995 році, максимуму (76,78) у 2018 році, при середньому значенні – 74,56 років. Волатильність показника досить незначна: максимальний приріст на рівні 0,89 % зафіксовано у 1998 році, найбільше скорочення –0,85 % – у 1993 році. Середня ж тривалість життя чоловіків в Україні склала 63,89 року за весь аналізований період, була найменшою у 1995 році (61,22 роки) та найвищою у 2018 році (67,02 роки). Суттєві розбіжності тривалості життя жінок та чоловіків можуть бути раціонально пояснені комплексом причин, зокрема умовами праці, травматизмом, стилем життя (зокрема й схильністю до споживання нікотину та алкоголю).

Демографічні фактори є одними з ключових для забезпечення стійкого розвитку економіки. Скорочення чисельності населення України впродовж 1990–2019 років на 9,7 млн осіб обумовлено не лише природними чинниками, а й недосконалою і недостатньо системною державною економічною політикою. Середня тривалість життя в Україні є нижчою на 3 роки, ніж середнє значення у вибірці Центральної та Східної Європи, та на понад 5 років, чим у Польщі, хоча на початку аналізованого періоду дані показники були тотожні. Пріоритетами реалізації демографічної політики має бути стійке збільшення тривалості життя; зниження смертності населення всіх вікових страт, зокрема працездатного віку, а також дітей; протидія масштабному перманентному відтоку працездатної молоді з метою мінімізації його негативного впливу на виробничий і репродуктивний потенціал суспільства. Ці питання потребують ухвалення стратегії соціально-економічного розвитку, з чіткою детермінацією пріоритетів, моделей інтенсифікації економічного зростання, що має позначитись на збільшенні рівня доходів населення та фінансуванні галузей суспільного виробництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Либанова Э. М. Демографические сдвиги в контексте социального развития / Э. М. Либанова // Демографія та соціальна економіка. – 2014. – № 1. – С. 9–23.
3. Козловський С. В. Забезпечення стійкості та розвитку сучасних економічних систем: монографія. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. – 554 с.
4. Pasichnyi, M. (2017). Empirical study of the fiscal policy impact on economic growth. Problems and Perspectives in Management, vol. 15 (3), pp. 316–322. doi: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.15\(3-2\).2017.01](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.15(3-2).2017.01).

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки Донецького національного університету імені Василя Стуса, Вінниця, e-mail: s.kozlovskyy@donnu.edu.ua.

Непитулюк Антон Васильович, аспірант Донецького національного університету імені Василя Стуса, Вінниця, e-mail: a.nepytaliuk@donnu.edu.ua

Kozlovskiy Serhii V. – doctor of economics, Professor, Professor of the Department of Entrepreneurship, Corporate and Spatial Economics, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, e-mail: s.kozlovskyy@donnu.edu.ua.

Nepytaliuk Anton V. – post-graduate student of Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia